

УДК [523.07+523.164]:008

ПОШУК ПОЗАЗЕМНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ

Щедрін А.Т.

доктор культурології, к. філос. н.

професор кафедри філософії та політології Харківської державної академії культури

У статті розглянуто еволюцію проблеми буття позаземного розуму в контексті культурних практик минулого, їх трансформація в сучасному соціокультурному просторі в проблему буття позаземних цивілізацій, перетворення проблеми контактів із позаземними цивілізаціями в глобальну проблему сучасності.

В статье рассмотрены эволюция проблемы бытия внеземного разума в контексте культурных практик прошлого, их трансформации в современном социокультурном пространстве в проблему бытия внеземных цивилизаций, превращение проблемы контактов с внеземными цивилизациями в глобальную проблему современности.

In clause their transformations of a problem of life Extra-Terrestrial of reason in a context cultural practic of the past; their transformations in modern sociocultural space in a problem of life Extra-Terrestrial of civilizations, transformation of a problem of contacts with Extra-Terrestrial by civilizations in a global problem of modernity.

Ключові слова: позаземний розум; позаземні цивілізації; METI; глобальні проблеми сучасності; «космічні» фобії.

Численні наукові здобутки ХХ сторіччя докорінно змінили світобачення, притаманне попереднім етапам розвитку культури. Але серед них немає давно і з нетерпінням очікуваного досягнення, яке могло б докорінно змінити не тільки світобачення, алей весь наш світ. На самому краї обрію наукового пізнання сьогodenня поки залишається не вирішеною складна і багатовимірна проблема буття «братів по розуму» і встановлення контактів з ними, міркуваннями про які наповнена культура людства.

Світоглядні питання питання щодо того, «як часто виникає у Всесвіті життя?»; «чи завжди розвиток життя тягне за собою появу розуму?»; «чи обов'язково розумне життя пов'язане з розвитком техніки?»; «чи спроможна довго існувати технічно розвинута цивілізація?»; «наскільки безпечним для нас є пошук братів по розуму?», – ці та низка інших питань, що розкривають суть сучасного розуміння проблеми буття позаземних цивілізацій («ПЦ-проблеми») набувають широкого обговорення у засобах масової інформації а, от же, додаткової гостроти [11].

Сучасне розуміння ПЦ-проблеми, що є визначальним як у вітчизняному, так і глобалізованому соціокультурному просторі, сформувалося в працях, насамперед, фахових астрономів різних культурних традицій, різних поколінь протягом другої половини ХХ ст. Її обговорення істотно стимулювало розробку філософських, культурологічних аспектів, пов'язаних з методологією пошуків ПЦ, прогнозуванням можливих наслідків контактів між ними тощо. ПЦ-проблема поступово перетворилась, про що засвідчили представницькі наукові конференції, **на сферу міждисциплінарних досліджень**, до якої поступово залучилися не тільки астрономи, але представники соціогуманітарних наук.

Інтеграційні процеси, які охопили сучасну науку, позначилися також в інших сферах наукового пізнання. Однією з них стає **глобалістика**, світоглядним, методологічним засадам якої органічно притаманний **космічний погляд на людство як ціле**, як на **космічний суб'єкт**. Зростання уваги до глобальних проблем сучасності (**ГПС**), які у драматичній формі виявили **космічний холізм** існування людства, прискорювало формування глобалістики як інтегральної наукової дисципліни. Але потенційна «екзокомунікативна» діяльність людства, спрямована на гіпотетичні космічні суб'єкти, проблематика щодо її можливих наслідків, поки перебуває за межами проблемного поля глобалістики.

У контексті сучасної культури, функціонуючої наукової картини світу як її важливої складової частини, відбувається тривалий і вкрай складний процес трансформації філософської концепції позаземного розуму (ПР), «ПЦ-проблеми», у низку конкретно наукових – SETI (від англ. Communication with ExtraTerrestrial Intelligents = зв'язок з позаземними цивілізаціями), SETI (від англ. Search for Extra-Terrestrial Intelligents = Пошук позаземних цивілізацій), а згодом і METI (від англ. Messaging to Extra-Terrestrial Intelligence – послання позаземним цивілізаціям – спроби передачі міжзоряних послань від людства ймовірним розумним істотам за межами Сонячної системи). Цей процес, в свою чергу, ініціював подальший розвиток низки проєкцій фундаментальної проблеми буття ПР в різних сферах культури, культурних практиках, та виникнення нових. Ці проєкції, з огляду на кліповий характер культури постмодерну, утворюють численні фрактальні структури, розгалуження, «мости», «вузли», несподівані «перетинання», – зокрема, з проблематикою глобалістики.

В культурах минулого виникали світоглядні формоутворення різного змісту і спрямованості, що стверджували **множинність населених світів** (МНС), серед яких Земля, людство тлумачилися одними з багатьох. І, відповідно, всі вони не могли обійти похідну від головної, але дуже важливу проблему – **контактів із ПР**, – яка стає фундаментальною проблемою всієї людської культури, що знаходила відображення у строкатих **культурних практиках**. Їх **діапазон** сягав від шаманських практик архаїки до сучасного ченнелінгу, від намагань побачити «місячні міста», а згодом і «канали Марсу» астрономами нового часу до радіопошуків сигналів ПЦ сьогодення.

Постановку проблеми контактів з ПР, набуття нею сучасної форми ПЦ-проблеми, проблеми СЕТІ, а згодом і SETI, перехід до обговорення кола МЕТІ-проблем помітно стимулювала **дивергенція культурних практик** доби модерну, процеси їх **космізації** [20]. Серед них були не тільки розвиток теоретичної, а згодом практичної нерелятивістської **космонавтики**, розвиток радіотехніки, радіоастрономії, але й набуття суспільної ваги й інтересу з боку загалу до творів наукової фантастики тощо. Трансформація проблеми ПР у ПЦ-проблему визначалась також формуванням **космізму (космічної філософії, філософії і космізму)** як світоглядної установки, що вперше тлумачила позаземний простір, астрономічні об'єкти, нарешті весь астрономічний Всесвіт як сферу креативної діяльності розуму. Її можливими суб'єктами вважалося вже не тільки людство, але й принципово інші суб'єкти, рівень розвитку яких перевершує людський [19]. В соціокультурному просторі виникла, затвердилась і набула розповсюдження **модель «Полісуб'єктного Космосу»**, яка багато в чому визначила подальші міркування, а згодом і практичні кроки в напрямку пошуків «братів по розуму».

Протягом ХХ ст. у соціокультурному, соціокомунікативному просторі Землі відбувається складний дрейф міркувань щодо проблем буття ПР. Зі сфери філософської рефлексії, художніх узагальнень, в контексті яких уявлення про позаземлян, способи їх буття (які тривалий час виконували функції утопії, антиутопії, своєрідного «Космічного Дзеркала» людства) пошуки ПР почали зміщуватися в конкретно наукову площину [7]. У другій половині ХХ ст. цей процес помітно прискорився. Його істотною детермінантою стає **нова якість інженерно-технічної діяльності** як специфічної практики, як сфери культуротворення, що переформатовувала, змінювала саму геометрію соціокультурного простору, поширювала його за межі Землі. Одним з показників цієї нової якості стає **розвиток радіотехніки, а згодом і радіоастрономії**. Водночас склалася парадоксальна ситуація, при якій **буття ПР – ПЦ поступово перетворилося на факт культури**, але **не стало фактом науки**. Ця ситуація багато в чому визначає сучасну соціокультурну ситуацію щодо проблем МЕТІ.

Радіотехніка, радіоастрономія відіграли особливу роль у формуванні нового виміру буття проблеми ПЦ – ПР, її трансформації із загальнофілософської в наукову, переходу її в емпіричну, операційну площину. Завдяки останній з'явилася можливість з 1959 р. (Проект «Озма») не тільки розпочати практичний пошук ПЦ, а й зробити суттєві кроки щодо подальшої концептуалізації проблеми.

З'ясувалося, що окрім можливих «усвідомлених» радіоканалів зв'язку людства з ПЦ, науково-технічний прогрес відкрив і інші, досить неочікувані. Невпинний розвиток **радіотехніки зробили людство** протягом більш семи десятиліть **«видимим» для потенційно існуючих ПЦ**; Земля може «прослуховуватися» у радіусі понад 60 св. років, – насамперед, через її інтенсивне радіовипромінювання, яке зобов'язаного своїм існуванням роботі тисяч телевізійних передавачів Планети; його потужність є порівняною із сонячною в роки спокійного Сонця [10, с. 276]. Крім «онтологічного навантаження», яке засвідчувало б буття населеної Землі як **потенційного суб'єкту галактичного соціокультурного простору** («Сонячна система населена») для вірогідних найближчих сусідів, сигнали TV несуть і певне аксіологічне, – вони спроможні занурити їх (як мінімум) у глибоку зневіру й навіть викликати визначені сумніви щодо розумності землян...

Утвердження ідеї актуального буття ПЦ у Галактиці у відносній близькості від Сонячної системи спонукало згодом шукати космічні виміри в інших сферах діяльності людства, які потенційно могли б засвідчити факт існування земної цивілізації для Інших. Схильні до «МЕТІ-фобії» люди дедалі активніше виступають за заборону діяльності в цій сфері, оскільки бояться бути виявленими надзвичайно потужними й агресивними ПЦ [5]. Ці побоювання спонукали до аналізу великого обсягу експериментальних даних щодо радіолокаційного зондування потенційно небезпечні для Землі астероїдів. Аналіз робіт з планетної й астероїдної радіолокації засвідчив, на слухну думку О.Л. Зайцева, що «можливість випадкового виявлення сигналів наземних зондуючих радіолокаційних телескопів у мільйон разів вище можливості випадкового виявлення переданих із Землі ж міжзоряних радіопослать» [6].

Концептуалізація проблеми ПЦ – ПР, з одного боку, розвиток технічних засобів потенційного діалогу – з іншого, сприяли здійсненню відправки перших радіоповідомлень в Космос [13]. Перше (безадресне) послання в Космос було спрямовано 19 листопада 1962 року із Центру Дальнього Космічного Зв'язку СРСР у Євпаторії. Це радіотелеграфне повідомлення складалося з трьох слів: «Світ, Ленін, СРСР». У період із 24 травня по 1 липня 1999 р. у рамках міжнародного проекту

Cosmic Call з Євпаторії було відправлено послання до чотирьох зірок найближчих зірок сонячного типу (4 сеанси випромінювання). При здійсненні Cosmic Call передавалася, зокрема, інформація, яка відображала здобутки землян з астрономії, біології, географія Землі, імена й індивідуальні листи біля 50 тис. учасників проекту, запрошення кожному, хто прочитає послання, відгукнутися й, якщо можна, надати відомості про свою цивілізацію.

Наступними радіоповідомленнями у Всесвіт були 1-е Дитяче послання 2001(6 сеансів випромінювання до навколишніх зірок сонячного типу); Cosmic Call 2003 (5 сеансів випромінювання до навколишніх зірок сонячного типу); Міжнародний відкритий проект «A Message From Earth» (AMFE) (1 сеанс випромінювання до зірки Глізе 581). Але серед них найбільшого суспільного розголосу набуло *Послання Аресибо* (1974), (1 сеанс випромінювання в напрямку кульового зоряного скупчення M 13, що містить приблизно 30 тис. зірок. Зміст «послання до зірок», принципи його кодування були розроблені в Корнельському університеті під керівництвом Ф. Дрейка й Б. Олівера, а зображення самої «радіограми» несподівано **увійшло в загальнокультурний фонд людства**.

Розвиток **практичної космонавтики** відіграв певну роль в не тільки в соціокультурній легітимізації проблеми ПЦ; він стимулював розвиток космічного права, що виникло як напрям розвитку юридичної науки вже на початку космічної ери, спонукав присвятити низку досліджень питань щодо майбутнього **правового регулювання контактів з ПЦ**. Так, установлені *Договором про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла* (1967) положення були спрямовані на регулювання подібної діяльності: пошук ПЦ підпадав під поняття «космічні дослідження», про свободу яких мова йде в Договорі. В *Угоді про діяльність держав на Місяці й інших небесних тілах* (1979) визначався обов'язок держав-учасників негайно інформувати Генерального секретаря ООН, «а також громадськість і світове наукове співтовариство про будь-які встановлені ними явища в космічному просторі, ... що могли б створювати погрозу для життя і здоров'я людини, а також про ознаки будь-якого виду органічного життя» [9, 357].

Спроба закрити правову лакуну щодо проблеми SETI – METI, яка утворилася на початковому етапі космічної ери, була здійснена міжнародним науковим співтовариством наприкінці 80-х рр. XX ст.; були вжиті заходи щодо розробки акта, який визначав хоча б деякі аспекти діяльності з пошуку ПЦ [14]. Проте бурхливі події межі 80–90-х рр. XX ст. істотно загальмували створення відповідного міжнародного кодексу, спрямованого на пошуки шляхів оптимізації потенційних стосунків з позаземлянами; робота в даному напрямку, усупереч нагальній потребі, не набула завершення.

Активне функціонування в глобалізованому соціокультурному просторі численних віддзеркалень (наукових, технологічних, комунікативних, правових, освітньо-виховних, медійних) «проблеми ПЦ – SETI – METI», утворення нею надзвичайно складної, стійкої мережі соціокультурних практик вплинуло й на позицію ООН. У другій половині 2010 р. світові ЗМІ сповістили про подію, яка належить до тих, що прийнято називати «знаковим»: ООН визначила відповідального за перший контакт з інопланетянами – директора Агентства ООН з проблем космічного простору (UNOOSA), астрофізика з Малайзії Мазлан Отман [15]. Хоча потім це повідомлення було спростовано, воно (як, доречі і попереднє твердження) [2] не викликало занадто великого здивування з низки причин.

Цю подію, на перший погляд, можна було б вважати цілком звичним створенням чергової синекури в рамках ООН як інституції, що постійно демонструє нездатність вирішувати гострі проблеми людства, але неухильно потребує одного – фінансування. Прискіпливі спостерігачі констатують, що сьогодні «Організація Об'єднаних націй занадто різнорідна й роз'єднана», у її роботі «дефіцит «порядку» відчувається вже на геополітичному рівні», а в ній самій «представлено занадто багато абсолютно різних держав, щоб вони могли прийти до консенсусу навіть по основних питаннях...» [3, 200,215,227]. Одним із підтверджень цього є зазначена раніше неспроможність ООН щодо правового забезпечення потенційних стосунків з позаземлянами, – усупереч нагальній потребі пов'язаній із розвитком робіт з METI. А те, що така проблема існує, власно і не викликало великого подиву відносно повідомлення про призначення М.Отман «послом землян».

Природничо-наукові, філософські, правові міркування щодо проблеми SETI – METI розгорталися на тлі поглиблення глобалізаційних процесів. Одним з елементів передісторії не тільки глобалізації, але й соціокультурної легітимізації інтегрованої «проблеми ПЦ – SETI – METI» було усвідомлення людством своєї єдності. Подальша хода глобалізації вела до того, що всі сфери культуротворчості досягли нового ступеня складності. Всі вони починають функціонувати тільки в якості соціокультурних систем, а сам «...соціокультурний простір являє собою надзвичайно складну, стійку мережу комунікативних, поведінкових, освітньо-виховних практик», при вивченні яких необхідно акцентувати увагу на генезі культурних форм, прагматиці циркуляції і функціонуванні артефактів, меметичних потоків, цінностей і змістів у глобалізованому комунікативному просторі [4, 12]. Це безпосередньо стосується також і інтегрованої «проблеми ПЦ – SETI – METI».

У новій соціокультурній ситуації, що характеризується накопиченням ГПС, з одного боку, і нездатністю людства виробити ефективні механізми їх вирішення – з іншого, поживалися **екзистенційні форми надії**, а поряд з ними і численні **фобії**, які набули космічних вимірів. Ці надії і фобії – часто не цілком усвідомлені, – мали спільну світоглядну підставу. Їх носії виходили з того, що «вищі» сили, які існують у Всесвіті, спроможні в критичний момент прийти на допомогу не тільки окремій людині, але всьому людству. Своєрідна «амбівалентність» цих невизначених сил, які мають практично необмежені можливості, полягає в тому що водночас вони здатні створити реальну загрозу для подальшого існування людства [22]. І якщо протягом попередніх сторіч у рамках устояних культурних практик подібні надії і фобії пов'язувалися з надприродними силами теїстичної, окультно-теїстичної, окультної природи, то у наш час – із представниками ПЦ, що випередили людство науковому, техніко-технологічному, але, не в останню чергу, в етичному розвитку.

В умовах подальшого невинного погіршення економічної, екологічної, безпекової ситуації на Землі виникає інтелектуальна спокуса екстраполяції сучасного стану, в якому знаходиться людство, невирішеності ГПС на потенційний галактичний соціокультурний простір і пояснення в такий спосіб фундаментального факту **«Мовчання Космосу»**. «Ядерна катастрофа глобального масштабу, енергетична криза, виснаження природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, демографічна криза утворюють у сукупності непереборний бар'єр для скільки-небудь тривалого прогресу технологічної цивілізації» [18, с. 14]. У «Космічному Дзеркалі», яким є сучасний кластер концепцій буття ПР, в черговий раз відбилися актуальний стан людства, риси його актуального буття.

Ця латентна світоглядна установка має практичні наслідки. «Науково-технічний і світоглядний рівень сучасного людства, – відзначає Б.І. Фесенко, – швидше за все, ще не є достатнім для ефективного пошуку інших розумних світів у Всесвіті. При відсутності даних про «спектр намірів» космічних ОР (осередків розуму – А.Щ.) щодо менш розвитих світів *не варто поспішати і з посилкою сигналів, що розкривають наше існування* (курсив Б.Ф. – А.Щ.)» [17, 82]. Фахівці із зв'язку з позаземними цивілізаціями, – зокрема, О. Зайцев, Ч. Чафер і Р. Браастад нагадують, що «в даний час не тільки схильні до обережності політичні діячі, але і багато лідерів сучасного SETI-співтовариства виступають проти навмисної передачі повідомлень із Землі на адресу найближчих зірок у спробі зв'язатися з позаземними розумними істотами ... Джерелом побоювань ... служить не тільки сумний досвід "контактів представників різних цивілізацій" на Землі, але і фантазії, що виклюпочуються на нас щодня з усяких телевізійних "жахалок"» [12; 16, 76].

На становлення глобалістики як сфери міждисциплінарних досліджень вплинуло усвідомлення **проблеми війни і миру як ГПС**. В умовах «холодної війни» фобії, пов'язані із загрозою світового ядерного конфлікту, поширилися і на тлумачення шляхів розвитку ПЦ. Галактичний соціокультурний простір починав усвідомлено або не усвідомлено тлумачитися як «конвеєр» відтворення серійних ядерних Апокаліпсисів. Сьогодні «військова тривога» поширилася на сферу можливих контактів між ПЦ. Суттєве послаблення, часткова руйнація комуністичної соціокультурної парадигми, що розглядала відносини між ПЦ як стосунки між «братами по розуму», з одного боку, перенесення на всю систему міжнародних відносин «закону джунглів», що відбулося з початку 90-х рр. ХХ ст., – з іншого, змусили астрономів шукати маніфестації битв «воїнів Галактики» [1, 22]. Виниклі побоювання з приводу можливості **«галактичних війн»** помітно загострили ситуацію, пов'язану з відсутністю правових засад діяльності з посилкою радіоповідомлень, встановленням контактів з ПЦ.

Джерелом фобій щодо можливих наслідків контактів з ПЦ є міркування щодо субстратної природи можливих «космічних співбесідників», – ним потенційно може стати **штучний інтелект (ШІ)**, який став нащадком і продовженням «еволюції вуглецю» вже на кремнієвій основі. В цьому зв'язку, зазначає Е. Юдковські, «я не вважаю достовірним, що Homo sapiens буде продовжувати існувати в необмеженому майбутньому, тисяча або мільйони або мільярди років, без того, щоб виник хоча б один розум, який би прорвав верхню межу інтелектуальності. І якщо так, то прийде час, коли люди вперше зустрінуться з викликом більш розумного, ніж людина, інтелекту» [23]. І, цілком можливо, роботи в сфері SETI – METI наближають час цієї зустрічі...

Постійне накопичення ГПС, виникнення нових, неспроможність вирішити жодну з них, сприяє відтворенню на космічному рівні нових фобій, – зокрема, пов'язаних з інформаційною безпекою. В соціокомунікативному просторі сьогодення набуває розголосу думка про те, що «сигнали, отримані в процесі пошуків позаземного розуму...можуть містити шкідливу інформацію в дусі комп'ютерних вірусів, що набуло назву гіпотези **«SETI-хакера»**. Пошуки позаземного розуму протягом останніх чотирьох десятиліть дали мало обґрунтувань для цієї можливості. Дехто намагається довести, що інформація з позаземного сигналу не може атакувати земний комп'ютер, тому що комп'ютерна логіка і код є унікальними і являють собою непереборний файєрвол» [8]. Але по при сумніви, які висловлює Р. Керриген щодо гіпотези «SETI-хакера», безумнівним є одне – вона є космічним відлунням соціотехнічних катастроф, пов'язаних з вірусними атаками, що іноді мали вкрай тяжкі наслідки для економіки цілих регіонів Землі.

Отже, подальший розвиток проблеми пошуку ПЦ і встановлення контактів із ним буде зумовлений, з одного боку, успіхом (або відсутністю такого) у подоланні цивілізаційної безвиході, у яку потрапило людство на межі ХХ – ХХІ ст., а з іншого – поглибленням революції в космології, прогресом астрономії, філософсько-культурологічною рефлексією над «проблемою ПЦ – SETI – METI».

Література

1. Архипов, А. Битвы среди звезд [Текст] / А. Архипов // Знание – сила. – 2005. – № 2. – С. 20-23.
2. Астрофизик из Малайзии опровергла свое назначение на пост космического посла [Электронный ресурс] // Lenta.ru: Из жизни. Электрон. текст. дан. [Б.м.], 2010. URL: <http://www.lenta.ru/news/2010/09/28/deny/> (Дата обращения: 20.09.2012).
3. Белл, Д. Эпоха разобщенности: Размышления о мире ХХІ века [Текст] / Д. Белл, В.Л. Иноземцев. – М. : Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – 304 с.
4. Буряк, В. В. Динамика культуры в эпоху глобализации : ноосферный контекст : монография [Текст] / В. В. Буряк. – Симферополь : ДИАИПИ, 2011. – 462 с.
5. Гиндилис, Л.М. Опасно ли посылать сигналы? [Текст] / Л.М. Гиндилис // Вестник SETI. Информационный Бюллетень. – № 22/39 (июль – декабрь 2011). – С. 8-18.
6. Зайцев, А.Л. Астероиды и инопланетяне: угроза реальная и мнимая [Электронный ресурс] / А.Л. Зайцев // Земля и Вселенная. – 2009. – № 1. Электрон. текст. дан. [Б.м.], [9 мар 2010]. URL: <http://anomalija.kulichki.ru/news19/331.htm> (Дата обращения: 12. 09. 2012).
7. Казакевич, Г.И. И.А.Ефремов: космос, разум, красота [Текст] / Г.И. Казакевич // Земля и Вселенная. – 2001. – № 3. – С. 59-65.
8. Керригэн, Р. Следует ли обеззараживать сигналы SETI? Перевод. А.В. Турчин.[Электронный ресурс] / Ричард Керригэн // Электрон. текст. дан. [Б.м.], [2007].URL: <http://proza.ru/2007/11/20/582> (Дата обращения 11. 09. 2012)
9. Международное публичное право: [сборник документов] – М. : Изд. БЕК, 1996. – Т.2. Сост. и авт. вступит статей К.А. Бекляшев и А.Г. Ходаков. – 539 с.
10. Населённый Космос: [Сборник]. – М. : Наука, 1972. – 372 с.
11. Поиск внеземных цивилизаций // В «Ночном эфире» Александра Гордона астрономы Владимир Сурдин и Лев Гиндилис.[Электронный ресурс] // MyGenome.Ru: Новый научно-популярный портал о генетике.Электрон. текст. дан. [Б.м.],Эфир 17 сентября 2002. 00:35. Тема 139. Хронометраж 00:50. URL: <http://www.atheism.ru/science/science.shtml?id=863> (Дата обращения 11. 09. 2012)
12. Простая разгадка молчания инопланетян [Электронный ресурс] // Космические просторы | 2010. Электрон. текст. дан. [Б.м.], [05 Sep 2012 18:35:12] URL:http://kosmo-mir.ru/nueoroznannyy_letayushchiy_obekt/inoplanetyane/razgadka.htm (Дата обращения 12.09.2012)
13. Рудницкий, Г. М. Полвека поиска сигналов внеземного разума [Текст] / Г. М. Рудницкий // Земля и Вселенная. – 2009. – № 4. – С. 31-37.
14. Сильвестров, Г. В. Правовые аспекты поиска внеземных цивилизаций [Текст] / Г. В. Сильвестров // Земля и Вселенная. – 1991. – № 4. – С. 75-79.
15. Симонян, Ю. Отман их встретит. У человечества появился ответственный за контакт с инопланетянами / Юрий Симонян [Электронный ресурс] // Независимая газета. Электрон. текст. дан. [Б.м.], [2010-10-04]. URL: http://www.ng.ru/style/2010-10-04/12_ufo.html (Дата обращения 20.09.2012)
16. Тенякова, О.М. Космос и космическое мышление в понимании студентов [Текст] / О.М. Тенякова. // Земля и Вселенная. – 2011. – №5. – С. 74-77.
17. Фесенко, Б.И. Надо ли их искать? [Текст] / Б.И. Фесенко // Земля и Вселенная. – 2004. – № – 1. – С. 80-82.
18. Чтобы лучше познать самих себя...: [Сборник]. – М.: Знание, 1991. – 64 с., ил. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Космонавтика, астрономия»; № 9).
19. Щедрін, А.Т. «Вторинна» міфотворчість як соціокультурний феномен: (проблеми релігієзнавчо-культурологічного аналізу): Моногр. [Текст] / А.Т.Щедрін; Харк.держ. акад. культури. – Харків: ХДАК, 2007. – 430 с.
20. Щедрін, А.Т. Космізація художньої культури: соціокультурні виміри формування вітчизняного космічного живопису [Текст] / А. Щедрін // Наукові записки Харківського університету повітряних сил ім. Івана Кожедуба. Серія: Соціальна філософія, педагогіка, психологія. – Харків, 2009. – Вип. 2 (33). – С.17-25.
21. Щедрін, А.Т. «Silentium Universi»: («Мовчання Космосу» як соціокультурний феномен) [Текст] / А.Т. Щедрін // Культура України : зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2004. – Вип. 13. – С. 27–46.

22.Щедрін, А.Т. Феномен «Мовчання Неба»: (соціокультурні виміри проблеми буття позаземних цивілізацій і «вторинне» міфотворення) [Текст] /А.Т. Щедрін // Філософська думка. – К., – 2008. – № 3. – С.47-61.

23.Юдковски, Е. Искусственный интеллект как позитивный и негативный фактор глобального риска.Перевод с английского А.В. Турчина [Электронный ресурс] //avturchin * mail.ru STRUCTURE OF THE GLOBAL CATASTROPHE Risks of human extinction in the XXI century. Электрон. текст дан. [Б.м.], [14. 11. 2007 23:39]. URL: <http://www.scribd.com/doc/6250354/>(Дата обращения 12.09.2012)